

İKİLİ MONARŞİNİN VAHŞİ VE ŞARKÎ BİR BÖLGESİ: AVUSTURYA-MACARİSTAN YÖNETİMİ ALTINDA BOSNA-HERSEK'TE İÇ KOLONİZASYON VE GÖÇLER

Ümit ESER*

Öz

19. yüzyılın başında hâlâ kayda değer genişlikte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üç kıtaya yayılıyordu. Tanzimat'ın getirisi olan Osmanlılık ideolojisinin ve reform çabalarının taşrada etkisiz kalması, imparatorluğun Avrupa ülkelerindeki askerî gelişmeleri takip edememesi ve Balkan vilâyetlerindeki köylü ayaklanmaları, 19. yüzyılın ikinci yarısında devletin, tedricî bir süreç içerisinde, Balkanlar, Kafkasya ve Afrika'da önemli topraklar kaybetmesine neden oldu. Bu topraklardan biri de, 1878 Berlin Antlaşması ile birlikte Avusturya-Macaristan ordularının işgaline uğrayan Bosna Vilâyeti ile Yeni Pazar Sancağı'ydı.

Bu çalışma, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i ilhak ettiği 1908 yılına kadarki süreçte, bölgedeki askerî, toplumsal ve ekonomik reform çalışmalarını 'iç kolonizasyon' kavramı çerçevesinde incelemeyi ve Bosna'dan Osmanlı topraklarına yönelik göç dalgalarına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Bosna-Hersek, İç Kolonizasyon, Avusturya-Macaristan, Göç, Berlin Antlaşması

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye.
ueser@erbakan.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-4292-3896
Makalenin Gönderilme Tarihi: 14.02.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 16.03.2021
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 24.03.2021
Makalenin Türü: Araştırma

A SAVAGE AND ORIENTAL REGION OF THE DUAL MONARCHY: INTERNAL COLONISATION AND MIGRATIONS IN BOSNIA-HERZEGOVINA UNDER AUSTRO-HUNGARIAN RULE

Abstract

At the beginning of the 19th century, the lands of the Ottoman Empire, which were still considerably large, were expanding over three continents. However, in the second half of the 19th century, the inadequacy of the Ottomanist ideology, a byproduct of the Tanzimat, and reform efforts in the provinces, the Empire's inability to follow the military developments in European countries, and the peasant revolts in the Balkan provinces of the Empire gradually led to the Ottoman territorial losses in the Balkans, Caucasus and Africa. One of these lands was the Bosnia Vilâyet and the Sanjak of Novi Pazar, both were occupied by the Austro-Hungarian armies after the Treaty of Berlin in 1878.

This study aims to examine the military, social and economic reform efforts of the Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina within the conceptual framework of 'internal colonization' until the Austro-Hungarian annexation in 1908 and shed light on the migration waves from Bosnia to the Ottoman lands.

Keywords

Bosnia-Herzegovina, Internal Colonization, Austria-Hungary, Migration, the Treaty of Berlin

GİRİŞ

1830'ların sonlarında Avrupalı muadillerinden ekonomik açıdan geri kalmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun 35 milyonun yalnızca biraz üzerinde olduğu tahmin edilir. İmparatorluk tebaası '*millet*'lere bölünmüştü. Halil İnalçık, Rum Ortodoks (*millet-i Rum* veya *millet-i Rûmiyân*), Ermeni Apostolik (*millet-i Ermeni* veya *millet-i Erâmine*) ve Yahudi cemaatlerinin (*millet-i Yahûdîyân*) üç gayrimüslim cemaat (*milet-i selâse*) olarak tanındığını belirtir. Bu, 15. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde Osmanlı yetkilileri tarafından oluşturulan ve Tanzimat dönemine kadar büyük bir değişiklik yapılmadan sürdürülen geleneksel bir sınıflandırmadır. (İnalçık, 1991: 407-419)

Yerel dinî hiyerarşi, kendi *millet*inin refahından sorumlu olup aynı *millet* içindeki hukukî konularda büyük bir yetkiye sahipti ve *millet*lerinin tüm toplumsal ve eğitim kurumlarını denetledi. Osmanlı Türkçesi'nde '*millet*' kelimesi dinî bağlılığı ima ettiğinden Balkanlar'da Slavca konuşan, Arnavutça konuşan ve Türkçe konuşan Müslümanlar her ne kadar gündelik dilleri farklı olsa da ve çok farklı kültürel geleneklere sahip olsalar da yine aynı '*millet*'in birer parçası olarak kabul edilirdi. (Vermeulen-van Boeschoten vd.; 2015: 4) Osmanlı nüfus sayımları da Müslümanları, Ortodoks Hristiyanları, Apostolik Ermenileri, Yahudileri ve 19. yüzyıldan son çeyreğinden sonra da bu kategorilere ek olarak Katolik ve Protestanları bu çerçevede kaydetmiştir. Osmanlı istatistikleri, nüfusun konuştuğu diller ve kültürel farklılıkları hakkında yeterli bilgi sağlamaz. Mesela, bu durum, Balkan Yarımadası'ndaki Müslüman nüfus açısından ele alındığında, aralarında Arnavutça konuşan, Türkçe konuşan, Slavca konuşan veya Ladino konuşanlar (Selanik çevresinde Müslümanlığı kabul eden ufak bir Yahudi grubu) gibi dilsel ve kültürel farklılıklar olmasına rağmen, bu grupların tümü nüfus sayımlarında geniş "Müslüman" kategorisi içinde değerlendirilmesine yol açmaktaydı.

Osmanlı devlet adamlarının Balkanlar'daki beş yüz yıllık hakimiyetinin ilk dört yüz yılı boyunca milletlerin iç işlerine ve milletler arasındaki ilişkilere müdahalede buldukları örnekler çok nadirdir. İmparatorluğun sınırları büyük Osmanlı orduları tarafından korunurken, iç barış ve istikrar ise kuşaklar boyunca kendini yeniden üreten millet sistemi tarafından muhafaza ediliyordu.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğunun sınır bölgelerindeki iki kriz, Sırp İsyanları ve Yunan Bağımsızlık Savaşı, Müslüman Osmanlı seçkinlerinin kendine güvenini sarstı ve reform gerekliliğinin altını çizdi. 'Tanzimatçılar' olarak isimlendirilen bir grup cüretkâr insan, ekonomik reformlar ile millet sisteminin yeniden şekillendirilmesini bağdaştırmaya çalıştı.

Tanzimatçıların düzeltmeye çalıştıkları sorun en çok imparatorluğun Bosna Eyaleti'nde kendini göstermekteydi.

3 Kasım 1839'da Gülhane'de Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Hatt-ı Hümayun, imparatorluğun taşradaki Müslüman seçkinlerinin ayrıcalıklarını budayan Tanzimat-ı Hayriye'nin ilk metniydi. 15. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı fethinden sonra tedricen başlayan İslam'ın yayılması, Bosna nüfusunun kültürel ve toplumsal yapısında derin değişikliklere yol açtı. Bu çalışmanın ilk kısmı Tanzimat reformlarının, Osmanlı taşrasında Bosna'daki yansımaları ve bölgenin doğu komşusu özerk Sırp Prenslığı'nin yayılmacı projesi *Načertanije*'nin şekillenmesi üzerinde durmaktadır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü kısımları, 1870'lerde, özellikle 93 Harbi yani 1877-78 Rus-Osmanlı Savaşı sonrasında, Balkanlar'da değişen güçler dengesi ile Avusturya-Macaristan idaresinin 1878'de işgal ettiği Bosna-Hersek'e yönelik kolonyalist vizyonunu değerlendirmeye çalışmaktadır. Dördüncü kısım, 'iç kolonizasyon'un da bir neticesi olan ve 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında gerçekleşen Bosna'dan Osmanlı topraklarına yönelik temel üç göç dalgasını analiz eder. Son kısımda ise Bosna-Hersek'in 1908'de Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesine ve *Bosanski Sabor* isimli yerel meclisin faaliyetlerine başlamasına rağmen, 20. yüzyılın başında bölgede yükselen Sırp milliyetçiliğinin altı çizilecektir.

I. TANZİMAT'IN TAŞRADA YANSIMALARI: BOSNA'DA REFORMLAR, HOŞNUTSUZLUK VE SIRP MİLLİYETÇİLİĞİ

Osmanlılar, yüzyıllar boyunca Bosna Eyaleti'ne Hristiyan imparatorluklarının bu bölge üzerindeki emellerine karşı bir askerî set oluşturabilmek için büyük yatırımlar yapmışlar ve Bâbiâli tarafından Bosnalı Müslümanlar, Katolik Habsburg İmparatorluğu ile yapılan savaşlarda Osmanlı sınırlarındaki kalelerin koruyucuları olarak değerlendirilmişlerdi. Bu eyalet aynı zamanda başta tuz, kereste ve çeşitli madenler olmak üzere önemli ve çoğunlukla da kârlı bir hammadde kaynağıydı. Devşirme sisteminin altın çağında Bosna, imparatorluğun en etkin ve güçlü adamlarının köklerinin dayandığı bölge olmuştu. Bosnalı devşirmelerin bazıları, padişahın hizmetinde etkileyici kariyerler yapabilmişlerdi. Bunlar da memleketlerini büyük camiler, zarif köprüler ve vakıflarla donatmışlardı. (Calic, 2019: 99-111)

19. yüzyılın ortalarında Rusya'nın Sırp Prenslığı ve Tuna prenslikleri Eflak ve Boğdan'da artan nüfuzu padişahın Balkanlar'daki otoritesini güneye ve batıya doğru sıkıştırdığından Bosna'nın stratejik değeri Osmanlılar için daha da artmıştı. Ayrıca Sırbistan'ın 1840'lardan sonra Osmanlı topraklarındaki Sırp-Hırvatça konuşan Hristiyanlar'a yönelik uyanan ilgisi Bosna'daki Osmanlı hakimiyetini yavaş yavaş sarsmaya başlayacaktı. 1844'te İçişleri

Bakanı Ilija Garašanin'in Sırp milliyetçiliğinin yayılmacı programı olan *Načertanije*'yi şekillendirmesinden sonra kimi küçük komplocu gruplar ve milliyetçi entelektüeller Bosna'ya yönelik Sırp yayılmacılığının en güçlü destekçileri olarak ortaya çıktılar. 1860'lardan itibaren Sırp diplomasisine yön verecek olan Garašanin'in *Načertanije*'si Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf bağları üzerine odaklanmaktaydı: Sırp ve Karadağ toprakları arasındaki iki engel olan Bosna Vilâyeti ile bu vilâyeti Osmanlı topraklarına bağlayan ve Ortaçağ Sırp Krallığı Raška'nın bir parçası olan Prizren Vilâyeti; daha güneyde ise Batı Makedonya. Garašanin'in başı çektiği Sırp milliyetçi projesini destekleyen Sırp devlet adamları, Sırbistan'da ve çevresindeki bölgelerde, özellikle Bosna'da, Sırp istihbaratı bir propaganda ağı oluşturuyor ve gelecek bir ayaklanma sırasında harekete geçmesi olası düzensiz çeteleri örgütüyorlardı. 1867 baharında Sırbistan'ın yöneticileri, son Osmanlı birliklerinin prenslik topraklarından ayrılmasını sağladı. Bu andan itibaren, Bosna-Hersek'e odaklanacak yayılmacı programın aktif aşamasına girebilirlerdi. Bir yıl önce ise Garašanin, Karadağ ile bir birlik sağlayan bir ittifak kurma amacıyla müzakerelere başlamıştı.

Sırp Prensliğinin sınırları dışındaki bütün "müstakbel vatandaşlarını", yani Osmanlı veya Avusturya-Macaristan hakimiyeti altında kalan Sırp Ortodoksları, kurtarmayı amaçlayan *Načertanije*'nin ideologları bu projenin, tıpkı Yunan milliyetçiliğinin Bizans İmparatorluğu'ndan veya Rumen milliyetçiliğinin Dacia Krallığı'ndan olduğu gibi, Stefan Dušan'ın Ortaçağ Sırp İmparatorluğu'ndan tarihsel meşruiyetini aldığını iddia ediyordu.

Bölgedeki Osmanlı tebaası Hristiyanların önemli bir şikayet listesi vardı. Gayrimüslim erkeklerden toplanan vergiler, her yıl tekrarlanan bir huzursuzluk kaynağı olmayı sürdürüyordu. Her ne kadar 1839 Hatt-ı Hümayunu'yla bu vergi kaldırılmış olsa da Hristiyanlar'ı askere alma kararı ciddi bir biçimde uygulanmadığından yeni isimler altında toplanmaktaydı. Bundan daha ağır bir yük, köylülerin toprak sahipleri için yapmakla yükümlü oldukları çalışma hizmetiydi. Adli konularda ise Müslümanlar karşısında Hristiyanların şahitliğinin geçerli olmaması başlıca şikayet konusuydu.

Hatt-ı Hümayun'un Hristiyanlar'a verdiği yeni haklar pek hoş gitmese de ilk başta Osmanlı Müslüman seçkinlerinin çoğunu rahatsız etmemişti. Ancak bu durum Bosna Eyaleti'nin yerel Müslüman seçkinleri için geçerli değildi. Özellikle pek çok Müslümanın Macar topraklarından Bosna'ya kaçtığı 17. yüzyılın sonundaki Karlofça Antlaşması'ndan bu yana Bosna'nın Müslüman seçkinleri Avrupa'daki Osmanlı gücünün en sağlam kalesini oluşturmaktaydılar. 1804'te Birinci Sırp İsyanı ve 1815'te de İkinci Sırp İsyanı sırasında Belgrad Paşalığı'nı terk etmek zorunda kalan binlerce Müslüman'a yine Bosna'nın bu Müslüman seçkinleri kucak açmıştı. (Bataković, 2014: 81-

83) Bu seçkinler grubu, Tanzimat'ın en çok değer verdikleri şeyi, yani toprakları üzerindeki denetimlerini, aşındıracağından gayet haklı olarak korkmaktaydılar.

Tanzimat'ın prensipleri Bosna Eyaleti'nde ve imparatorluğun başka bölgelerinde yerel seçkinlerin imtiyazlarına açık bir saldırı olarak görülse de, reformcular niyetlerini mütevazı bir dille sunmaya dikkat ediyorlardı. Ancak merkezi idarenin cevapsız kalan sürekli ikazlarından sonra, Bâbiâli 1850 baharında, bölgeden gelen kıskırtmalar karşısında padişah Abdülmecit, Avusturya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na iltica eden ve Ömer Lütfi ismini alan Mihajlo Latas'ın komutasındaki Osmanlı birliklerini bölgeye gönderdi. Ömer Paşa'nın aynı yıl içinde Saraybosna'da hakimiyetini kurduktan sonra şehre girişi oldukça görkemli oldu.

Ömer Paşa'nın gelişinden yaklaşık üç ay sonra Tuzla-Zvornik bölgesinde Posavina'da Tuzlalı Mahmut Paşa'nın liderliğinde yerel seçkinler ayaklanmıştı. Hersek bölgesinde geniş arazilere sahip olan Ali Stočević Rizvanbegović de Ömer Paşa kendisini Saraybosna'da salıverdikten sonra Hersek'te tekrar isyana katıldı. Ömer Paşa tüm eyalette Bâbiâli'nin asker toplama hakkını uygulamakta kararlı olduğu için kanlı çarpışmalardan sonra 1850 yılının Aralık ayının ortalarında Tuzla'yı ele geçirdi. Ömer Paşa, Hersek'te Rizvanbegović'in güçlü kaleleri Mostar, Buna ve Stolac'ı yıktıktan sonra, Bosna'da Jajce, Banja Luka ve Prijedor'daki isyancıların üstüne yürüdü.

Ömer Paşa bu askerî zaferlerin ardından Bosna Eyaleti'nin idari yapısını baştan sona değiştirdi. Bölgedeki Hristiyanlar hem Tanzimat reformlarından yararlanamamışlar, hem de merkezi idare ile yerel seçkinler arasındaki çatışmaların arasında kalarak askerlerin ve başıbozukların katlanılmaz davranışlarıyla karşı karşıya kalmışlardı. (Karčić, 1999: 46-48) Zaten eyalet merkezinin yerel seçkinlerin uzaklığı nedeniyle tercih ettikleri Travnik'ten Saraybosna'ya taşınmasını sağlamıştı.

Ömer Paşa 1851 yılının sonlarına doğru, Bosna'da yerel seçkinlerin gücünü ezmeyi başarmıştı, ancak bunu yaparken de şehir yaşamına büyük zarar vermişti. Yeni bir idari mekanizma kurmuştu fakat merkezî idarenin iki önemli hedefi olan askere almayı ve vergi toplanmasını düzenlemeyi başaramamıştı. Ömer Paşa'nın bölgeden ayrılmasından bir yıl sonra mültezimler yeniden ortaya çıkıp vergi toplamaya, yerel seçkinler ise merkezi ordu için vermekle mükellef oldukları askerleri göndermemeye başlamışlardı. Bölgede mültezimlere ve Müslüman toprak sahiplerine yönelik genellikle Hristiyan olan köylülerin artan şiddet eylemleri Bosnalı yerel toprak sahipleriyle Bâbiâli arasında bir yakınlaşmaya yol açtı. 1858'deki en ciddi köylü ayaklanmasının baskısıyla, Bosna'nın Müslüman seçkinleri bölgede Tanzimat prensiplerinin tedrici olarak uygulanmasını kabul etmek zorunda kaldılar. Bu

seçkinler grubu, Hristiyan nüfusa toplumsal ve dinî hakları konusunda bazı önemli ödünler verirken, siyasi egemenliklerinin önemli bir kısmını Bâbîâlî'ye devrettiler.

Bununla birlikte, Tanzimat reformları, Bosna Vilâyeti'ndeki Hristiyan köylülerin durumunda bir iyileşmeye yol açmadı ve bu başarısızlık nedeniyle bölgenin Hristiyan sakinleri üzerinde Sırp milliyetçi projesi cazibesini koruyabilmişti. Garaşanin'in 1867'de Sırbistan Prensiği topraklarındaki son Osmanlı garnizonunu da bölgeyi terk etmeye zorlamasından sonra, Büyük Güçlerin Bosna'daki olası bir isyana müdahil olmayacaklarını ilan etmeleriyle tekrar geri çekilmek zorunda kaldı. Yine de, Bosna ve Hersek'teki Sırp milliyetçi propagandası durmadı ve gelecek on yıl içinde Bosna'da isyan patlak verdiğinde Avrupa'nın siyasi haritası ise çoktan değişmiş olacaktı.

II. BALKANLAR'DA DEĞİŞEN GÜÇ DENGESİ: 93 HARBİ VE AVUSTURYA-MACARİSTAN'IN BOSNA-HERSEK'İ İŞGALİ

1870-71 Fransa-Prusya Savaşının ardından Alman prensliklerinin Prusya'nın önderliğinde birleşmesi Avrupa'daki güçler dengesinde büyük bir değişimin işaretini vermişti. Bu değişim kendini en fazla en büyük karışıklığı yaratacağı Balkanlar'da gösterdi. 1874 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı vilâyetlerini etkileyen kıtlık Bosna'yı da vurmuştu. Mültezimler, Nevesinje bölgesindeki Ortodoks köylülerden vergileri talep edince köylüler de mahsul kıtlığı nedeniyle ödeme yapmayı reddettiler. Bunun üzerine, zaptiyeler köyleri yağmalamaya başladı.

Bölgenin Müslüman köylüleri de Ortodoks Hristiyanlar kadar kötü koşullar altında yaşıyordu ve yerel seçkinler olan *aga* ve *begler* de İstanbul'a yapılması gereken ödemeler nedeniyle servetlerinin önemli bir kısmını harcamak zorunda kalıyorlardı. Mültezimler bile hayatın kendileri için katlanılmaz olduğunu söyleyerek şikâyet ediyorlardı. Kısaca, Bosna'daki toplumsal, siyasi ve ekonomik sistem patlama noktasına gelmişti. Bâbîâlî, muhtemel bir çatışmayı önleme amacıyla hemen olayları incelemek için yüksek düzeyde bir heyeti bölgeye göndermişti.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşının ardından taraflar arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Rusya'nın nüfuzunun Balkanların iç bölgelerine ve Ege kıyılarına kadar yaymıştı. Ruslar bu sayede Balkanlar'a hâkim oluyorlar ve Doğu Akdeniz'e çıkıyorlardı. Elbette, bu durum ne İngiliz ne de Avusturya-Macaristan diplomatları için kabul edilebilir değildi. İngiliz hükümeti, Şubat 1878'de savaş gemilerini Çanakkale Boğazı'na gönderince iki büyük güç olan İngiltere ile Rusya arasındaki savaş diplomatik çevrelerde gerçek bir ihtimal gibi görünmeye başladı. Bir çatışma durumunda Rusya'nın karşısına İngiltere ile Avusturya-Macaristan birlikte çıkacaktı. Ayastefanos

Antlaşması'nı revize etmek için toplanan Berlin Kongresi, Avrupa'daki kuvvetler dengesinde birleşik Almanya'nın ortaya çıkışının ve onun başkenti Berlin'in güçlü bir siyasi merkez olarak ortaya çıkışının altını çiziyordu. 13 Haziran 1878'de başlayıp tam bir ay süren kongre sırasında yeni yükselen Alman gücü Şansölye Otto von Bismarck'ta vücut bulmuştu.

Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Gyula Andrassy, kongre sırasında ciddi bir ikileme karşı karşıyaydı. Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph ve Avusturya askeriyesi Osmanlı vilâyeti Bosna'yı ilhak etmeye, bu mümkün olmazsa da işgal etmeye kesin kararlıydı. Yeniden tanımlanan adıyla Avusturya-Macaristan'ın imparatoru Franz Joseph, 1848-1867 arasındaki neredeyse yirmi yıllık dönem içindeki bir dizi askerî ve siyasî yenilgiden sonra iktidarını imparatorluk içindeki farklı seçkinlerle paylaşmak zorunda kalmıştı. Prusya'nın 1866'da Königgratz'de Avusturya ordusunu bozguna uğratmasından bir yıl sonra Macar seçkinleri bu bozgunun yarattığı karmaşadan yararlanarak tam bağımsızlık anlamına gelmeyen, ancak imparatorluğun Alman ve Macar seçkinlerinin yönettiği ikili bir monarşiye dönüşmesine yol açacak olan siyasî reformların yapılmasını sağlamışlardı. Macar topraklarının bu çerçevedeki özerkliği *Ausgleich* adıyla bilinen 1867 anlaşmasıyla belirlenmişti. Bu anlaşmanın hükümlerine göre Macaristan parlamentosu Franz Joseph'i Avusturya-Macaristan imparatoru olarak tanıyor ancak Aziz Stefan Tacının toprakları olarak adlandırılan Macar topraklarını yönetecek kendi kabinesini kurma hakkını elde ediyordu. Savaş ve barış konularına imparator karar vermeye yetkiliydi ve Macarların ortak orduya asker vereceği taahhüt edilmişti. Franz Joseph Dışişleri, Maliye ve Savaş bakanlıklarının imparatorluğun hem Avusturya, hem de Macar yarısında söz sahibi olmasını istemişti. Bu üç bakanlığın birleştirici rolüne rağmen, imparatorluğun farklı seçkinleri birbirinin altını oymak için sürekli bir mücadele halindeydi.

1867'de Macar tacına bağlı topraklara içişlerinde özerklik tanıyan *Ausgleich* sonrası kurulan ve imparatorluğun Macar topraklarından sorumlu olan Budapeşte'deki Macar hükümeti ise Habsburg imparatorluk topraklarına daha fazla Slav'ın katılmasına karşı çıkıyordu. Andrassy el altından yürüttüğü diplomasiyle İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli'yi bölgesel istikrarı sağlamak için Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i işgal etmesine ikna etti. Kongrede hazır bulunan Rus Dışişleri Bakanı Alexander Gorchakov'u rahatsız eden iki temel mesele Ayastefanos Antlaşmasının yarattığı Bulgaristan'ın üç parçaya ayrılması ve Avusturya-Macaristan ordusunun Bosna ve Hersek'i işgal edebileceğini kabullenmek olmuştu.

Kongrede Fransa'yı Dışişleri Bakanı William Waddington, Yunanistan'ı Dışişleri Bakanı Theodoros Deligiannis, Romanya'yı Başbakan Ion Bratianu

ve Dışişleri Bakanı Mihail Kogalniceanu ve Sırbistan'ı Dışişleri Bakanı Jovan Ristić temsil ediyordu. Bismarck'ın stratejisinin temel taşı Avrupa'nın muhafazakar imparatorlukları Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'yı bağlayan gayriresmî anlaşma, Üç İmparatorlar Birliği idi. Bu, tam bir ittifak olmamakla birlikte üç imparatorluk arasındaki koordinasyonu teşvik etmeyi amaçlamaktaydı.

Osmanlı heyetinin başında zeki ama talihsiz Karatodori Paşa vardı; Fener aristokrasisinden bir Rum olarak kongrede Osmanlı İmparatorluğunun uğrayacağı hezimet nedeniyle kolaylıkla suçlanacaktı. Diğer taraftan Bâbiâlî de kongre sırasında Osmanlı heyetinin durumunu zorlaştıracak her şeyi yapacaktı. Karatodori'ye İstanbul'a sormadan hiçbir teklife cevap vermemesi için kesin talimat verilmişti. Bismarck'ın bazı önemli konularda Osmanlı temsilcilerinin onayını istemesine rağmen Karatodori'nin kimi zaman günlerce hükümetinden karşılık alamadığı oluyordu. (BOA. ŞD 2418:45) Aslında, masa başında tüm devletlerin temsilcileri *de jure* eşit olmalarına rağmen Osmanlı temsilcileri Berlin'e sadece tek bir nedenle davet edilmişlerdi: Düvel-i Muazzama'nın münasip gördüğü devletlere belirli topraklarını terk ettiklerini kabul etmek için. (Duhanî, 1990: 113-116)

Osmanlı topraklarının kesilip biçilmesi, Avrupa diplomatik çevrelerinde yeni bir fikir değildi, ancak imparatorluğun Balkan topraklarının sürekli daraltılması yerel düzeyde giderek daha karmaşık tepkileri ortaya çıkarmaktaydı. Emperyalist haritacılığın değişmez temel ilkesi Büyük Devletlerin nüfuz alanlarının genişletilmesiydi. Bu toprakların üzerinde yaşayan farklı dinî ve etnik grupların hakları ya da talepleri Düvel-i Muazzama'nın devlet adamları için arka planda kalıyordu. Yeni kurulan Balkan devletlerinin hızla artan teritoryal talepleri siyasi atmosfer üzerinde baskı oluşturuyor ve özellikle Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki kesişme noktalarını daha da tehlikeli hale getiriyordu. (McMeekin, 2011: 47-50)

Kongredeki müzakereler sırasında savaşın iki tarafı olan Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu diplomatik mağlubiyeti kabul etmek zorunda kalmıştı: Rus diplomatları Ayastefanos Antlaşması üzerindeki önemli tadilatı kabullenirken, Osmanlı temsilcileri ise Balkan vilâyetlerinin önemli bir kısmını kaybediyorlardı. Buna bağlı olarak, İngiliz ve Osmanlı temsilcileri İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgal edeceğine dair kararı açıklayarak diğer tüm delegeleri şaşkırttılar. (BOA. HR. TO 255: 54) Bu adaya karşılık İngiltere Osmanlı İmparatorluğunun Asya vilâyetlerini olası bir Rus saldırısına karşı korumayı taahhüt ediyordu. Savaş sırasında tarafsız kalan bir diğer Büyük Güç Avusturya-Macaristan ise Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarından hem Bosna Vilâyeti'ni, hem de Yeni Pazar Sancağı'nı işgal etmişti. Ancak Viyana yönetiminin Bosna ve Hersek'i işgal etmeye yönelik bu kararı daha sonra Habsburg

İmparatorluğunun tarihindeki en büyük dış politika hatası olarak kabul edilecek ve imparatorluğun 1918’de dağılmasına giden yolu döşeyecekti.

Bir ay süren müzakerelerden sonra Balkan Yarımadasının yeni haritası şöyle şekillenmişti: Makedonya ve Trakya yeniden Osmanlı İmparatorluğu’na geçerken, Sırbistan, Romanya ile Karadağ tam bağımsızlık elde ediyor ve Bâbiâlf’ye karşı olan tüm yükümlülükleri son buluyordu. Bu yeni kurulan üç devletin her birine Osmanlı İmparatorluğu’ndan bazı küçük toprak parçaları veriliyordu. Büyük Doğu Krizinin başlangıcı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’na ilk savaş açan devlet olan Sırbistan, Makedonya sınırının hemen kuzeyindeki önemli stratejik kaleler olan Niş ve Piro’tu elde ediyordu. Yunanistan da toprak kazanacaktı ancak kongrede bu konu Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasındaki müzakerelere devredilmişti ve bu süreç üç yıl sürecekti. Rusya Mayıs 1879’a kadar Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı özerk bölgeler olan Bulgaristan ve Doğu Rumeli’de bir işgal gücü bulunduracak, o tarihten sonra da Rus nüfuzu her iki bölgede de büyük ölçüde devam edecekti. Hâlâ bu topraklar hukuken Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı olarak görünse de, Avusturya-Macaristan’a Bosna Vilâyeti ile Yeni Pazar Sancağı’nı işgal etme izni verilmişti. Hersek İsyanı’nın Büyük Doğu Krizi’nin patlak vermesinde önemli rol oynadığı Bosna bölgesinde Avusturya-Macaristan hâkimiyetinin kurulması Sırp hükümetinde derin bir hüsrana yol açtı. Viyana’nın Bosna ve Hersek’i işgal etmesi sadece bu bölgelerdeki yüz binlerce Ortodoks Hristiyan’ın varlığının Sırbistan’ın milliyetçi hükümetinin topraklarını genişletmek için bir bahane olarak kullanılmasını engellemekle kalmamış, aynı zamanda Sırbistan’ın Adriyatik limanlarına giden yolunu da kesmişti. Ayrıca, Avusturya-Macaristan’ın Yeni Pazar Sancağı’nı işgal ederek Sırbistan’ın Karadağ vasıtasıyla denize açılan yolunu tıkamıştı. Avusturya diplomatik çevrelerinde ise Berlin Antlaşması’nın hemen ardından Bosna’nın işgal edilmesi Pan-Slavizm’e indirilmiş bir darbe olarak görülüyordu.

Sırbistan bu anlaşmadan sonra Bosna üzerindeki iddialarını daha sonraya bırakarak bölgede Avusturya-Macaristan ile aynı stratejiyi izleyerek, yayılcı politikasını güneye yani Avrupalı diplomatların ‘Makedonya’ olarak adlandırdığı üç Osmanlı vilâyetine (*Vilâyât-ı Selase* yani Kosova, Manastır ve Selanik vilâyetlerine) doğru yöneltti. Aslında, Avusturya-Macaristan ve Rusya, Sırbistan ve Bulgaristan’ı Makedonya’ya doğru genişlemeye itiyorlardı. Bu bölgede üçüncü bir yayılcı kuvvet de Yunanistan olacaktı. Avusturya-Macaristan, bağımsızlığın bir şartı olarak Sırp hükümetine Avusturyalı yatırımcı Baron Maurice de Hirsch tarafından üstlenilecek olan Belgrad’dan Selanik’e kadar uzanacak olan demiryolu hattının inşasını dayatmıştı. Sırp hükümetinin ikili müzakereler çerçevesinde Avusturya-Macaristan ile bir ticaret anlaşması imzalaması istenmişti. Son olarak da, Sırbistan’ın

Avusturya-Macaristan'ın Tuna nehri üzerindeki haklarını kabul etmesi ve bu devlete ticarete 'en gözde devlet' statüsü vermesi gerekmektedir. Sırbistan'ın küçük müttefiki Karadağ da donanmaya sahip olamayacağını ve tüm gemilerini Avusturya-Macaristan bandırası altında çalıştırabileceğini kabul etmek zorunda kalmıştı. (Vego, 1996: 4)

Bosnalı Müslümanlar, başarı ihtimalleri olmamasına karşın, işgalden önce Avusturya birliklerine karşı bir direniş hareketi başlattılar. (Donia, 1979: 109-121) Saraybosna çarşısındaki Müslüman tüccarların bütün dükkanları kapattığı 5 Temmuz günü, şehir merkezinde hakimiyet kuran göstericiler öfkelerini Berlin Kongresi'nin aldığı karara olduğu kadar Osmanlı merkezî idaresine de yönlendirmişlerdi. (Rizvić, 1973: 5) Ayaklanmanın liderlerinden Hadži Lojo, Ortodoks Hristiyan toplumunun ileri gelenleri de isyana davet etmiş, Müslüman-Hristiyan ayrımı yapmadan herkesi Avusturya-Macaristan işgaline karşı direnmeye teşvik etmişti zira bu yeni idarenin hem Müslümanlar'a hem de Ortodoks Hristiyanlar'a düşmanca davranacağı kabul ediliyordu. Bosna'daki 23 Osmanlı taburundan 19'u bu bölgeden toplanan askerlerden oluştuğundan dolayı bunlar hemen isyancıların saflarına geçtiler. Fakat, varlıklı *aga* ve *begler* kamu yaşamından uzaklaşarak kendi ekonomik çıkarlarını güvenceye almak için istemeyerek de olsa Avusturya-Macaristan yönetimini kabule hazırdılar.

Avusturya-Macaristan idaresine geçiş Bosna'da bir otorite boşluğu da doğurmuştu. Ancak, Avusturya-Macaristan idaresine karşı direnişin temeli olarak bir başka faktör belirtilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu ile Sırbistan arasında 1876 yazında savaş başladığında, Bosna ve Hersek'teki askerliğe uygun erkekler ilk kez askerlik hizmetine çağrıldı ve Rusya ile savaş nedeniyle bir yıl daha fazla iki bölgede de askere alma dalgaları devam etti. 1878'in başında tüm Bosnalı birliklerin sayısı yaklaşık 25.000 kişilik bir güce ulaşmıştı. Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra da bu birlikler terhis edilmedi. Aksine, bu iki bölgede de askeri hareketlilik arttı. Saraybosna ve diğer garnizon kasabalarında büyük miktarlarda silah ve cephane depolandı. Bosnalı Müslümanların bu yüksek derecede askerleşmesi, direniş hareketinin bir temelini oluşturacaktı.

Osmanlı merkezî idaresi de bölgeyi kaybetmiş olduğunu kabullenmesine karşın Saraybosna'daki isyana gizli silah sevkiyatını teşvik etmişti. 27 Temmuz 1878'de, Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin işgalinden iki gün önce, Bosna'da durum ciddileşmişti. Merkez Saraybosna'da, Avusturya-Macaristan birlikleri ve Bosnalılar arasında sokak çatışmaları yaşandı ve Bosnalı isyancılar galip geldi. Avusturya-Macaristan ordusunun dört tümeni, 29 Temmuz'da, Sava nehrini geçip Bosna'ya girdiğinde pek çok Bosnalı Müslüman ve Hristiyan işgale karşı uzun sürecek bir mücadeleye hazırlanıyordu.

Merkez olarak Saraybosna'dan başlayan direniş, hızla Mostar ve diğer büyük kasabalara yayıldı. Her yerde Bosnalılar, kontrolü ele geçirdi. En şiddetli direniş, büyük ölçüde diğer yerel isyancılara göre direnişi çok daha sistematik bir şekilde örgütlemeyi başaran Taşlidža (o dönem Yeni Pazar Sancağı'nda, bugün Karadağ'da Pljevlja) Müftüsü Mehmet Nureddin Şemsikadić'in (1827-1887) kişiliğinden dolayı Doğu Bosna'da gerçekleşti.

Üç ay süren bu mücadelenin sonunu getirecek şekilde, Ekim ayının ortalarında, Avusturya-Macaristan ordusunun neredeyse üçte biri Bosna'daki ayaklanmayı bastırmak için seferber edildi. 1878 sonbaharından sonra Avusturya-Macaristan birliklerinin çoğu geri çekilse de, güvenliği sağlamak için yaklaşık 50.000 Avusturya-Macaristan askeri bölgede kaldı. Direniş hareketine Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'dan ancak oldukça sınırlı bir destek gelecekti. Berlin Antlaşması, Osmanlı hariciyesinin elini kolunu bağlamaktaydı. Rus Dışişleri Bakanlığı ise Çar II. Alexander için hazırladığı yıllık raporunda 1878-1879'da Avusturya'nın Bosna-Hersek işgalinin Osmanlı yönetimi için nostaljiye yol açtığı sonucuna vardı.

Bosna'daki direnişin acımasızca bastırılması yerel halkı da şaşkına çevirmişti. Müslüman toprak sahipleri, ortakçılar üzerinde daha da fazla yetkiler elde etti. Katoliklerin birçok kilit makama atanması, Katolikliğin ve Hırvat milliyetçiliğinin aktif olarak desteklenmesi ile birlikte, Bosna'nın hem Müslüman hem de Ortodoks nüfusunu yabancılaştıracaktı. (Vovchenko, 2016: 319) Direniş sırasında Müslüman ve Ortodoks Hristiyan toplumunun işbirliği, Berlin Kongresi'nden üç yıl önce toprak sahibi Müslüman *bey*lerle Ortodoks köylüler olan *kmet*leri karşı karşıya getiren anlaşmazlıklarla tam bir çelişki oluşturmaktaydı. Ancak bu durum, gelecekteki bir ittifakın temelinden çok iki grup arasındaki geçici bir menfaat birliğini yansıtmaktaydı ve Balkan coğrafyasında dış baskılar karşısında düşmanlığın birliğe ve bazen de birliğin düşmanlığa ne kadar çabuk dönüşebildiğinin bir işaretiydi. Bosnalı Müslümanlar batıdan Macaristan'a bağlı Hırvat topraklarıyla ve Hersek'teki güçlü Hırvat toplumuyla, doğudan da Sırbistan Krallığı ve kalabalık Bosnalı Sırp Ortodoks topluluklarıyla çevriliydi. Bu komşular, Avrupa Büyük Güçlerinin himayesinden de çeşitli derecelerde istifade etmekteydiler ki bu durum Bosnalı Müslümanların, Bosnalı Sırp ve Bosnalı Hırvatlarla işbirliğini güçleştirmekteydi. (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992: 28)

III. BALKAN TEBEŞİR DAİRESİ: AVUSTURYA-MACARİSTAN YÖNETİMİNDE BOSNA-HERSEK'TE İÇ KOLONİZASYON

Her ne kadar sömürgecilik ya da kolonizasyon, 19. yüzyıl Avrupa devletlerinin kurduğu denizaşırı imparatorlukları incelemek için kullanılan bir kavram olsa da, yeni araştırmalar Avrupa karasal imparatorluklarının da

periferilerinde kabul ettikleri bazı bölgelerde bir iç kolonizasyon politikası içine girdiğini göstermektedir. Kolonizasyon için ele geçirilen topraklardaki nüfusun siyasi ve ekonomik olarak boyun eğdirilmesi ne kadar önemli olsa da, yalnızca bununla sınırlı değildi. Ayrıca, kolonizasyon bir de işgal edilen bölgelerdeki toplumlar üzerinde kültürel yansımaları da olmaktadır. Kolonici devletler tarafından zapt edilen nüfus, farklılığı doğallaştıran bir şekilde sömürgeciler tarafından temsil edilir. Bu temsil karşılığında, kolonici devletin yerel nüfus üzerindeki otoritesi meşrulaştırılmaktaydı. Bu anlamda kolonileştirme kavramı, 19. yüzyıl Avrupa'sında gelişen siyasi idare fikrinin merkezinde ortaya çıkmaktaydı. Kolonileştirilmiş toplumlar giderek daha fazla "araştırılacak, düzenlenecek ve sterilize edilecek nesnelere" olarak kavramsallaştırılmaktaydı. (Peckham, 2004: 42-43)

Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph, Bosna'yı Balkan Yarımadası'nın kuzey kısmındaki ekonomik ve siyasî hayata tesir edebileceği bir kale olarak görmekteydi. Eğer Sırp ve Osmanlı topraklarının üzerinden geçen demiryolları inşa edilebilirse, Avusturya-Macaristan'a bağlı tüccarlar ve bu devletin ürünleri bu demiryolları vasıtasıyla Selanik ve oradan da Ege Denizi'ne akabilecekti. Böylelikle Franz Joseph, 1866 Königgratz bozgunuyla Avusturya'nın Almanca konuşulan dünyada ikincil güç konumuna düşmesinin getirdiği kötü izlenimleri değiştirebileceğini umut etmekteydi. Bu sebeple, İmparator Franz Joseph Bosna'nın işgalini yeni bir başlangıç olarak düşünmekteydi ve bu işgalin Avusturya-Macaristan ikili monarşisinin bir Büyük Güç olarak yeniden itibar kazandıracağına inanmaktaydı.

İşgal altındaki Bosna ve Hersek'in statüsünü belirleyen Şubat 1880 tarihli Avusturya-Macaristan imparatorluk fermanı aslında "bu toprakların yönetim giderlerinin kendi gelirleriyle karşılanacağını" belirtmişti. Bosna ve Hersek bölgelerinin yoğun bir iç kolonizasyona maruz kalacağı belli olmuştu ancak Bosna idaresinin binlerce Habsburg bürokratını istihdam etmesi gerektiğinden bu giderlerin nasıl karşılanacağı bir bilmeceye dönüşmüştü. Ulaşım altyapısı da kötü olan bölgede tek demiryolu Doberlin'den Hırvatistan sınırındaki Banja Luka'ya uzanan 80 kilometrelik dar hattı. 1882 yılında Bosna bölgesini yönetmekten de sorumlu olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ortak Maliye Bakanı olarak atanan Benjamin von Kallay'ın ilk işi Bosanski Brod'dan Zenica'ya uzanan dar hatlı yeni bir hattın inşasını sağlamak oldu. Bu yaklaşık 190 kilometrelik hattın tahmini maliyeti 8 milyon florini aşıyordu. Kallay, bölgenin gelirinin 7 milyon florine yaklaştığını fark ettiğinde, tek bir büyük yatırımın diğer giderleri hesaba katmadan bütün bütçeyi alıp götürdüğünü dehşetle fark etmişti. Kallay yasalarda boşluklar bularak ve Habsburg malî idaresinden ek ödemeler talep ederek projelerini devam ettirmeye çalıştı. 1900 yılında ortaya attığı 'Büyük Plan' vasıtasıyla

Bosna'nın iç bölgelerini kuzeyde Hırvat ve Macar topraklarına, daha da önemlisi batıda Dalmaçya'nın limanlarına bağlamak için çalışmalarına başladı. Ancak bu planın farklı safhalarında Macar bürokrasisi Kallay'ın gayretlerinin önünü tıkıyorlardı ve Bosna topraklarını da tıpkı Hırvat toprakları gibi ulaşım anlamında Viyana'dan çok Budapeşte'ye bağımlı hale getirmek istiyorlardı. (Ruthner, 2014: 161-162)

Kallay'ın iyi niyetli çabalarının başarısız kaldığı bir diğer alan da toprak reformu meselesi oldu. Kallay, bölgenin güçlü Müslüman toprak sahiplerinin haklarıyla oynamaktan iki nedenle çekinmişti. Birincisi, Osmanlı dönemine dayanan tarım ürünlerinden alınan onda bir vergi sistemi, yani aşar, işgal rejimi para sıkıntısı çektiği dönemlerde garanti bir gelir kaynağı oluyordu. İkincisi, Müslümanlar Bosna ve Hersek'in nüfusunun % 40 oran ile en güçlü ve kalabalık etnik-dinî topluluğunu oluşturmaktaydılar. Elllerinde en fazla toprak bulunan toplumsal grup olduğu için Kallay Müslümanlar'a karşı bir harekette bulunarak onları Avusturya-Macaristan yönetimine karşı kıskırtmak istemiyordu. Ayrıca, 20. yüzyılın başlarında, Bosna-Hersek'in Müslüman nüfusunun göçler nedeniyle sürekli bir düşme eğilimi içinde olması, artık başta Kallay olmak üzere, Avusturya-Macaristan'ın bölgeye atadığı idarecileri de endişelendiriyordu. Bosna toprakları üzerindeki Sırp milliyetçi iddiaları ivme kazanırken, İkili Monarşi'ye sadakatleriyle bilinen Katolik Slavlar da Hırvat milliyetçiliğinin çekimine kapılıyorlardı. Bu siyasi atmosferde, Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki menfaatlerinin temsilcisi olan Kallay için, ne Sırp ne de Hırvat unsurlar güven verici bir izlenim veriyordu. Bu duruma Kallay'ın geliştirdiği çözüm, yerel aidiyetin ve İkili Monarşi'ye sadakatin altını çizen *Bošnjastvo* (Bosnalılık) kavramını bölgenin nüfusu arasında güçlendirmek olacaktı. Ancak, bu ideoloji bölgede büyük kitlelere hitap etmede yetersiz kaldı ve eğitim düzeyi oldukça düşük seyreden Bosnalı Müslümanlar, kendilerini İslam ümmetinin mensupları olarak görmeye devam ettiler. Sadece ve sadece, yeni sivrilmeye başlayan ve bir kısmı Avusturya-Macaristan yönetiminde bazı idari makamları elde edebilen, Müslüman kültürel seçkinlerin, ulusal dava olarak gördükleri Bosnalılık fikirlerini destekleme eğilimine girdiği fark edilebiliyordu.

Bosna'nın idarî makamlarında yüzlerce Habsburg bürokratinin aniden belirmesi, bölgenin Müslüman seçkinleri üzerinde ağır bir psikolojik travma etkisi yaratmıştı. Avrupa üniformalı insanlar masa başında, önlerinde mühürleri ile yerel halkın nitelikleri hakkında sonu gelmez sorular soruyor ve daha birkaç ay önce Saraybosna'da sözleri padişahunkilerden bile daha tesirli olan ailelerin meselelerine burnunu sokabiliyordu. Kimsenin anlamadığı bir yabancı dilde—Almanca—emirler yağdırarak evleri ve nüfusu sayıyor, yolların genişliğini ölçüyor, kısa bir süre sonra demiryolu geçecek alanları

işaretliyor ve yabancı bir dilde sokak tabelaları asıyorlardı. Genç erkekleri askerlik hizmetine davet eden mektuplar gönderiyorlar ve tüm resmî dairelere imparator I. Franz Joseph'in portrelerini asıyorlardı. Avusturya-Macaristan hükümetinin gönderdiği yeni memurlar, posta müdürleri ve istasyon şefleri bölgeye komşu olan Hırvat topraklarından geliyordu. Bu memurların seçimi dil engelini aşmayı sağlamış olsa da, Bosna'daki Katolik mevcudiyetini de güçlendirmekteydi.

Osmanlı yönetimi altında zaten kurulmuş olan ve 1879'da da Slavonya'nın eski askeri sınır bölgesi olan *Militärgrenze*'deki seyyar sınır muhafızlarını da kapsamaya başlayan ayrı bir Bosna-Hersek jandarma teşkilatı 1879'da kuruldu. Bosna-Hersek idari açıdan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun iki tarafına da ait olmadığından, ayrı bir jandarma teşkilatına sahip olacaktı. Bosna'nın kendi jandarma kuvvetleri, Bosnalı gönüllüler, subaylar ve Avusturya ve Macaristan'ın mevcut jandarma teşkilatlarından askere alınmış personelden oluşuyordu. (Schachinger, 1994: 23) 1914'te Saraybosna, Travnik, Banja Luka, Bihać, Tuzla, Mostar, Trebinje ve Goražde'de konuşlanmış sekiz müfreze birliği ve 27 karakol mevcuttu. Bosna jandarması, bölgenin güvenliğini sağlamak ve Avusturya-Macaristan idaresinin devamında önemli bir rol oynamaktaydı.

1882'de Bosna'da zorunlu askerliğin kanunlaşmasından çok önce, daha 18. yüzyılda Avusturya monarşisi, Prusya örneğini izleyerek, geleneksel zorunlu olmayan askere alma sistemini zorunlu askerlik hizmetinin erken biçimleriyle değiştirmeye başlamıştı. 1868 Ordu Yasası, askerlik hizmetini tüm vatandaşları kapsayacak hale getirdi. Buna göre, 20 yaşındaki tüm erkek vatandaşlar, normal orduda üç yıl, ardından da yedeklerde veya bölgesel ordularda dokuz yıl askerlik yapmak zorunda olacaktı. Bununla birlikte, mali nedenlerden dolayı Avusturya-Macaristan'da hiçbir zaman tüm rezerv grupları askere alınmadı. Seferberlik üzerine kurulacak kitlesel orduları oluşturmak amacıyla gerekli subay sayısını elde etmek için, lise mezunları ve lise öğrencileri, üç yıllık normal askerlik hizmeti yerine bir yıllık özel eğitim kursuna gönüllü olarak katılabiliyorlardı. Bu 'bir yıllık gönüllüler' gerekli sınavları geçtikten sonra yedek subay olarak atanmaktaydı.

1881'in sonunda geçici Ordu Yasası, askerlik hizmetini Bosna-Hersek'te de zorunlu hale getirdi. Her ne kadar Bosnalı askerler padişahın sözde tebasası olarak kaldılarsa da, artık Bâbüâlî'nin memnun olmayacağı şekilde Avusturya-Macaristan ordusunda görev yapacaklardı. Ancak bu yasaya asıl tepki Osmanlı İmparatorluğu'ndan değil de Bosnalılardan geldi. Özellikle Hersek'te, 1882'nin başında askerlik hizmetinin kanunlaşmasına karşı isyanlar patlak verdi ve bu isyanlar ancak Avusturya-Macaristan ordusu tarafından bastırılabilirdi. 1881'de 17.000 askere düşürülen Avusturya-Macaristan işgal

birlikleri yeniden 62.000'e çıkarıldı. 1882'nin Ocak ve Şubat aylarında, kısmen 1875 isyanının Sırp Ortodoks liderlerinin, kısmen de Müslüman orta sınıfın üyelerinin önderlik ettiği isyancılar, Mostar'ın doğusundaki Zagorje platosunu işgal etmeyi başardılar, ancak oradan ilerleyerek Mostar ile Saraybosna arasındaki iletişimi engelleme çabaları başarısız kaldı. Şubat ayının sonunda Avusturya-Macaristan birlikleri, bir karşı saldırıyla isyancıları geri çekilmeye zorladı ve Saraybosna ile Mostar arasındaki iletişimi güvence altına aldı.

Bosna-Hersek, dört askere alma bölgesine bölündü: Saraybosna, Banja Luka, Tuzla ve Mostar. 1882'de her askere alım bölgesinde 100'e yakın (dört subay ve 93 diğer rütbe) askerden oluşan idari birimler açıldı. Subaylar, ast-subaylar ve eğitimciler, Avusturya-Macaristan imparatorluk ordusundan geliyordu. Bu birimlere daha sonra Bosna-Hersek jandarma teşkilatına nakledilmeleri planlanan, ancak temel eğitimlerini Bosna-Hersek piyade bölümünde alacak 25 asker daha eklendi.

1879 gibi erken bir tarihte Avusturya-Macaristan yönetimi, Saraybosna'da erkekler için yatılı bir askerî lise kurarak ve burada Viyana'daki Askerî Akademi'ye giriş için temel eğitim sağlayarak yerel orta sınıfın askerlik hizmetine yönelik ilgisini uyandırmaya çalıştı. Ancak, bu okulda Bosnalı Müslümanların varlığı oldukça sınırlı kalacaktı. 1913-14 akademik yılında, 60 Latin Katolik, 18 Sırp Ortodoks öğrenci, 10 Müslüman, 5 Protestan, 2 Yahudi ve 1 Doğu Katolik dahil olmak üzere, yatılı askerî liseye devam eden 96 öğrenci vardı. (Hof- und Staatsdruckerei, 1917: 107)

1891'den itibaren Bosnalılardan oluşan birlikler Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun farklı şehirlerindeki garnizonlara gönderildi: önce Viyana ve Budapeşte'ye, daha sonra da Graz, Trieste ve Bruck an der Leitha'ya. İmparatorluğun iki başkentine ve diğer büyük şehirlere yapılan bu asker nakilleri, muhtemelen, bir yandan imparatorluğun yeni ele geçirdiği bölgeleri yerel halkın önünde sergilemek, diğer yandan da Boşnakları şehirlerin modernizmi ile etkilemek için kasıtlı bir karardı. Ferdinand Schmid'in 1914'te yazdığı gibi (1914: 106), Bosnalı birliklerin Avusturya-Macaristan şehirlerine gönderilmesi "Boşnakları monarşinin uygarlık düzeyine daha hızlı bir şekilde adapte etme amacı açısından kesinlikle çok avantajlı olduğu kanıtlanmış bir önlemdi".

Vatikan Bosna'da bir başepiskoposluk kurulmasını kabul edince Habsburg bürokratlarının ardından, Katolik dinî hiyerarşi tarafından Vrhbosna olarak adlandırılacak olan Saraybosna'nın ilk başpiskoposu Josip Stadler'in başı çektiği misyoner papazlar da bölgeye dolmuşlardı. Stadler'in temel amaçları özellikle Hersek kırsalında güçlü olan Fransisken tarikatından rahiplerin yerlerine daha çalışkan olarak nitelendirdiği Cizvit tarikatının üyelerini yerleştirmek, yerel dini hiyerarşiyi Vatikan'ın politikasına uyumlu hale

getirmek ve Katolik mezhebine geçişlerin sayısını arttırmaktı. (Oluić, 2007: 46)

1897 tarihli bir rehberde (Renner, 1897: vii), Bosna'daki Avusturya yönetiminin birçok açıdan Batı Avrupa ülkelerinin denizaşırı sömürge deneyimleriyle benzerlik gösterdiği gerçeğine atıfta bulunan sevinçli ifadeler vardır: "Bu diyarda yapılanlar tüm halkların ve devirlerin sömürge tarihinde neredeyse eşi görülmemiş bir şeydir". Tarımı geliştirme çabaları çerçevesinde, örneğin, büyük ölçekli drenaj ve nehir düzenleme projeleri, yeni tarımsal mahsul alanları yarattı; yalnızca 1878 ile 1898 arasında tarımsal üretim üç katına çıktı. Ancak tarım politikasının en çok tartışılan yönlerinden biri, Avusturya-Macaristan'ın farklı bölgelerinden gelen yerleşimcilerin Bosna'ya iskânının teşvik edilmesiydi. Viyana'daki siyasi makamlar, bu yerleşimcilere olumlu davranıp, çeşitli imtiyazlar sunmuş, 1890 yılında ayrıca tarımsal açıdan iskân edilen kişilerle ilgili çıkarılan yeni bir kanuna göre, aile başına 12 hektara kadar arazi bu yerleşimcilere dağıtmaya başlanmıştı. Yaklaşık 10.000 kişi bu kanun çerçevesinde Bosna'ya yerleştirilecekti. Yerleşimcilerin beşte biri Alman kökenliyken, geri kalan grupta çoğunluğu Polonyalılar ve Çekler gibi Slav nüfus oluşturmaktaydı. Yine, Bosna'da ikamet eden Avusturyalı ve Macar nüfus da Avusturya-Macaristan işgali altında artmıştı. 1880 yılında 4500 Avusturyalı ve 12.000 Macar mevcut iken, 1910 yılında—yani ilhaktan iki yıl sonra—Avusturyalı nüfusu 47.000'e, Macar nüfusu ise 61.000'e çıkmıştı. Bu insanların çoğunun bölgeye devamlı olarak yerleşmeye niyeti olmayan imparatorluk bürokrasisi, askeriyesi ve iş çevrelerinden kişiler olmalarına rağmen, mevcudiyetleri yerel halkın gözünde bir çeşit müstemleke yönetimi altında yaşadıkları izlenimini uyandırmaya yeterli bir sebep teşkil edecekti. (Malcolm, 1994: 146-148)

Avusturya-Macaristan ordusundaki birçok subay için Bosna'da görev yapmak, profesyonel bir meydan okuma ve avlanma veya gezilere çıkma fırsatını ifade eden 'vahşi' ve 'şarkî' bir ülkeyle tanışma anlamına geliyordu. Ancak diğer rütbeliler ise genelde Bosna'ya 'sürgün'ün, aile ve arkadaşlardan uzun süre ayrı kalınacak sert koşullar altında ve evden uzakta bir ceza biçimi olduğunu düşünmekteydiler. 20. yüzyılın başında bir seyahat yazarı (Preindlsberger-Mrazović, 1900: 309), Doğu Hersek'teki Avusturya-Macaristan birliklerinin "amacı bu bölgelerde barışı ve güvenliği sağlamak ve ayrıca yerel toplumları uygarlaştırmak olan büyük bir işe" katkıda bulduklarını, ancak "sefalet içinde, haftalarca ve aylarca tamamen izole bir şekilde yaşamak zorunda kaldıklar[ını]" ileri sürmüştü.

Avusturya-Macaristan idaresi altında Bosna'nın nüfusu da önemli bir dönüşüm geçirmişti. 1877'de Viyana'da basılan, A. Ritter zur Helle von Samo'nun 1872-74 döneminde Osmanlı nüfusunu ele alan *Die Völker des*

Osmanisches Reiches adlı araştırmaya göre, Bosna Vilâyeti'nin nüfusu 630.456 Müslüman ve 612.000 gayrimüslimden oluşmaktaydı. (von Samo, 1877'den aktaran; Karpat, 1985: 117) Bosna-Hersek için 1910 Avusturya-Macaristan nüfus sayımına göre (TNA. FO 373:1:11: s. 26) ise rakamlar şöyledir: Ortodokslar 825.418, Müslümanlar 612.137, Latin Katolikler 434.061, Yahudiler 11.868, Doğu Katolikleri 8136 ve Protestanlar 6342 kişi olarak sayılmıştı.¹ Bu rakamlar göz önüne alınırsa, Avusturya-Macaristan idaresinin otuz yılında Müslüman nüfusu yüksek doğum oranına rağmen, göçler nedeniyle göreceli bir şekilde azalırken, Hristiyan, özellikle Ortodoks nüfus, artmıştı.

1906'da Bosna Müslümanlarının ilk gerçek siyasi partisi olan Müslüman Millî Örgütü kurulduğunda Bosna Müslümanlarının kendine olan güveni arttı. Ancak Bosnalı Müslümanların modern millî kimliklerine ulaşmak için çok garip bir yoldan ilerlemeleri gerekecekti. Bosna üzerine ciddi çalışmalarıyla tanınan tarihçi Robert J. Donia'ya (1981: xii) göre:

Bosna Müslümanlarının Avusturya hakimiyetinde siyasi uyanışları tipik bir Doğu Avrupa milliyetçi canlanması değildi. Bosna Müslümanlarının milliyetçi hareketinin oluşmasının öncesinde sanayileşme, şehirleşme ya da okuryazarlık oranlarında bir yükselme yoktu. Ayrıca Müslümanlar uzun yıllardır resmen dile getirilmiş bir ideolojiye ve sivrilmiş entelektüel sözcülere de sahip değillerdi.

Bundan dolayı, Bosna'da Müslüman milliyetçiliğinin öncüleri burjuvazi ya da entelektüeller arasından değil, muhafazakar din adamları ve toprak sahipleri arasından ortaya çıkacaktı.

IV. MEMÂLİK-İ OSMANİYE'YE BOŞNAK GÖÇLERİ

1878 Berlin Kongresi büyük göç hareketleri, küçük toprak parçaları üzerine sert tartışmalar ve iç iktidar mücadelelerinin oluşturduğu bir siyasî zemin üzerinde toplanmıştı. Kongre işini gayet ağır bir tempoyla görürken Rus askerleri ve Bulgar düzensiz birlikleri yeni kurulan Bulgar Prensiği'nde Müslüman sivilleri öldürmek için el ele vermişlerdi. 1878 yazında başkent İstanbul'a 150.000'in üzerinde Balkan Müslümanı göç etmek zorunda kalmış, şehrin altyapısı çökme durumuna gelmişti. Belediye yetkilileri bu yük altında ezilirken yayılan tifüs ve kıtlık nedeniyle Osmanlı hükümeti göçmenleri o sırada Rus işgali altında olan Edirne'ye dönmeye ikna etmek zorunda kaldı. Balkan gerçeğinin bu unsurları Berlin Kongresi'nde hiç tartışılmayacaktı.

Avusturya-Macaristan işgalinden sonra Bosna ulemasının bazı tutucu mensupları, Müslümanların doğrudan Osmanlı topraklarına göç etmesini

¹ TNA. (The National Archives of the United Kingdom) FO. (Foreign Office) 373/1/11, "Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office-No: 10 Bosnia and Herzegovina-February 1919", s. 26.

savunmaya başladılar; zira onlara göre gayrimüslim bir yönetim altında yaşamak İslami kaidelere uymamaktaydı. Osmanlı topraklarına göç, birkaç yıl içinde yerel seçkinler tarafından, hem bölgedeki Avrupa diplomatlarının, hem de Bâbiâli'nin dikkatini, Avusturya-Macaristan işgali altındaki bölgedeki koşullara dikkat çekmeye çalışan bir tür siyasî protesto yöntemi olarak kabul edilecekti. 1881-1882 kışında Avusturya-Macaristan işgali altında Bosna'da zorunlu askerliğin kanunlaşması, Müslümanlar arasında önce sert bir hoşnutsuzluk hareketinin gelişmesine ve ardından da ilk büyük göç dalgasına yol açtı. Bosna'daki topraklarını terk eden göçmenlerin çok büyük bir kısmı başkent İstanbul, Edirne Vilâyeti, Aydın Vilâyeti, Hüdavendigâr Vilâyeti ve Kocaeli Sancağı gibi kuzeybatı ve batı Anadolu'daki bölgelere yerleştirileceklerdi.

Müslümanların Avusturya-Macaristan idaresinden hoşnutsuzluğu 20. yüzyılın başlarında daha da artınca, 1900-1901 aralığında 13.000 Müslüman daha bu ikinci dalga göçte Bosna'yı terk etti. Bu dalgayla göç edenlerin büyük bir kısmı, başkent İstanbul ve Ankara Vilâyeti'ndeki şehir, kasaba ve köylere yerleştirildi. Göçmenlerin, Ankara gibi seyrek nüfuslu ve hazırlıksız bir vilâyete yerleştirilmesi oldukça zor olmuş ve ilk başta yerel yöneticiler ile göçmenler arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. 27 Nisan 1901 tarihli Ankara'daki İngiliz konsolosu H. S. Shipley'in İstanbul'daki büyükelçi Nicholas O'Conor'a yazdığı rapora göre, "Bazı Bosnalı sığınmacıların eşleri ve aileleriyle birlikte yüzden kişi olarak bir araya geldikleri tren istasyonunu boşaltmayı reddetmeleri nedeniyle yerel otoriteler ile bazı Bosnalı göçmenler arasında güçlükler ortaya çıkmıştı". Sâdi Paşa'nın telkinleriyle ancak göçmenler istasyonu terk etmeyi kabul etmişlerdi. (TNA. FO 195: 2094: 27 April 1901)²

Ankara'daki İngiliz konsolosunun hazırladığı "Ankara Vilâyeti'nin 1901 Mart Çeyreğindeki Ekonomik ve İdari Durumuna İlişkin Rapor"a (TNA. FO 195: 2094: 6 April 1901) göre, 1900-1901 göçünde Ankara'nın yalnızca bir dağıtım noktası değil, aynı zamanda bir iskan merkezi de olması öngörülmektedir:

10.000 Bosnalı ailenin iskanı gerçekleşmedi ve bu sığınmacılardan 3300 kadarı çaresini bularak ayrıldı ve toplamda 6800 kişilik kalıcı göçmenle bu büyük çaptaki dalga göç en azından şimdilik durdu. Yukarıda bahsi geçen sayının içindeki, aileleri ile birlikte toplamda yaklaşık 2000 kişiyi oluşturan esnaf, zanaatkar, küçük mağaza işletmecisi gibi kişilerin Ankara'da kalıcı olarak yerleşmesi önerilmekte [...].

Bu arada, bu göçmenlerin aylık 2500 pound gibi bir rakamla bakımlarının yapılması, Vilayetin mali kaynakları üzerinde ciddi bir talep oluşturmuş ve

² TNA. FO. 195/2094, 27 April 1901, from H. S. Shipley to Sir N. O'Conor.

gelişleri vilayetin ne Müslüman ne de Hristiyan sakinleri tarafından hoş karşılanmamış olsa da, bu konuda ciddi rahatsızlıkların olmadığını söyleyebilmek de tatmin edicidir. Ankara halkının bugüne kadar bu konudaki endişelerinin temelsiz olduğu kanıtlanmıştır.³

Avusturya-Macaristan resmî makamları (Schmid, 1914: 249), 1883-1905 yılları arasında yaklaşık 32.625 kişinin Bosna ve Hersek'ten ayrıldığını kaydetmişlerdir. Ancak bu sayı, Bosna'dan ayrılmak için yalnızca resmî makamlardan izin alanları gösterdiği için, göçmenlerin sayısının bu rakamın birkaç katını bulduğunu tahmin etmek zor değildir.

Bosnalı Müslümanların üçüncü ve daha büyük bir göç dalgası, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgalinden hemen sonra gerçekleşti. Bu son büyük göç dalgasından sonra da bireysel veya daha küçük gruplar halinde, Bosna'dan Osmanlı topraklarına göçler devam etti. Ancak, özellikle 1908'deki Avusturya-Macaristan işgalinden sonra gelen grupların Osmanlı tabiiyetine geçmesi bürokratik uygulamalar nedeniyle ancak bir süreç içerisinde gerçekleşecekti. Örneğin, Bosna'daki Foča şehrinin ahalisinden olmasına rağmen, Mayıs 1913'te Karadağ pasaportuyla İstanbul'a göç ettiği için Karadağ tebaası kabul edilen Bosnalı Çobayıç'ın oğlu Yusuf bin Kasım, neredeyse iki sene Üsküdar'da ikamet ettikten sonra Kasım 1915'te Osmanlı tabiiyetine geçebilecekti. (BOA. DH. İD 61-2: 11) Çeşitli araştırmacılar (Ağanoğlu, 2017: 40-45), neticede, 1878-1918 yılları arasındaki Avusturya-Macaristan işgal ve ardından idaresi altında Bosna'dan yaklaşık 150.000 Müslümanın Osmanlı topraklarına göç ettiğini hesaplamaktadır.

Avusturya-Macaristan işgali altında bile, Bosnalı Müslüman entelektüel seçkinler, Osmanlı yayınlarını ve Osmanlı kültür dünyasını yakından takip etmeye devam etti. Bu durum, Bosnalı Müslümanlar ile Osmanlı kültürel seçkinleri arasındaki entelektüel ve kültürel bağların, 1878'deki Avusturya-Macaristan işgali tarafından tamamen koparılmadığını göstermektedir. Avusturya-Macaristan işgali döneminde de Bosna'dan pek çok öğrenci Osmanlı başkentinin en iyi okullarında—özellikle İstanbul Sultanisi'nde ve Galatasaray Sultanisi'nde—eğitim görmek için bazen kendi imkanlarıyla, bazen Osmanlı Devleti'nin sunduğu fonlarla, bazen de şaşırtıcı bir şekilde Avusturya-Macaristan hükümetinden aldıkları desteklerle İstanbul'a gelmekteydiler. (BOA. MF. MKT 1194: 70) İstanbul'a eğitim amacıyla gelen Boşnak öğrencilerin karşılaştığı en büyük problem, daha eğitimleri devam ederken Avusturya-Macaristan diplomatik makamları tarafından askeri hizmetlerini vermek üzere başlatılan geri çağırma uygulamasıydı. Bu geri çağırılmaların

³ TNA. FO. 195/2094, "Report on the economic and administrative condition of the Vilayet of Angora for the March quarter 1901", 6 April 1901, from H. S. Shipley to Sir Nicholas O'Conor.

hukukî zemini, Bosnalıların Avusturya-Macaristan ordusunda askerliğini zorunlu kılan 1882 yasası tarafından sağlanmaktaydı. Boşnak öğrenciler, Osmanlı tabiiyetine geçemedikleri takdirde, şehirdeki Avusturya-Macaristan elçiliği tarafından askerlik yaşlarının gelip gelmediklerine dair sıkı bir şekilde denetleniyorlardı. Örneğin, (BOA. DH. SN. THR 71: 25) Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’de eğitim gören Bosnalı İbrahim Bey, I. Dünya Savaşı’nın en çetrefil dönemlerinden birinde, Eylül 1916’da, Avusturya-Macaristan elçiliği tarafından askeri hizmetini vermek üzere Bosna’ya davet edilmişti.

Bazı Boşnaklar, göç ettikleri Osmanlı şehirlerinin toplumsal ve iktisadi hayatında önemli roller oynamışlardı. 1911-1912 yılları arasındaki Trablusgarb Savaşı sırasında, İzmir’de Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin bir şubesinin kurulması sürecinde Hacı Mustafa Efendi Basic, yönetim kurulunun başkanı olarak seçilmişti. (*Âhenk*, 7 Teşrîn-i Sâni 1911) I. Balkan Savaşı sırasında, Osmanlı donanmasının Yunan donanması karşısında, denizlerde pek varlık gösterememesinden dolayı “kuvve-i bahriyye-i Osmâniyye’nin terfi’ için” Osmanlı Donanma Cemiyeti’nin başlattığı bağış kampanyasında 12 kişi madalyaya layık görülmüştü. 9 Şubat 1914’te bu kişilerin arasında, üçüncülük makamını paylaşanlardan Panyuzade Hacı Süleyman Efendi, Divan-ı Muhasebe mensuplarından Talat Bey’in kızı Fatma Meliha Hanım ve İbrahim Ethem Efendi ile birlikte, yaptıkları bağışlar neticesinde nikel madalya almaya hak kazanmışlardı. (BOA. DH. KMS 16: 28)

1913 Bâbiâli Baskını’nın ardından İttihat ve Terakki’nin iktidarı tamamen ele geçirmesi ile Enver, Cemâl ve Talât Paşa’dan oluşan İttihatçı üçlü otoritenin, devlet yönetiminde diktatörvari yetkilerle kendini donatmasından sonra, pek çok İttihatçı Osmanlı hariciyesinde önemli makamlara geldi. Türkçe konuşmayan Müslümanlara karşı gayet temkinli yaklaşan ve İttihat-Terakki’nin Türkleştirme politikalarını benimseyen bu tecrübesiz kadrolar, Bosna’dan göç eden veya Bosna’daki akrabalarını ziyaret eden Boşnaklar için de problem çıkarma eğilimindeydiler. Örneğin, Belgrad Sefaretinin Hariciye Nezareti’ne gönderdiği 29 Eylül 1914 tarihli bir telgraf, “Arâzî-i metrûke ahâlîsi meyanında birtakım hafiyeler türediğini ve ekserisi Boşnak olan bu heriflerin maddî menfaatler mukabilinde bir takım iftirâ” ile bazı cahil ve masum kimseleri Sırbistan hükümetine ihbar ettiğini belirtmekteydi. Telgrafın devamında da bu Boşnak hafiyelerden bahseden iki örnek olay verilmekteydi: Necip namındaki bir herifin Manastır eşrafından Raif Efendi ile damadı Fuat Bey’i Sırp hükümetine tevkif ettirmesi ve Üsküp’te “Toraya Abdullah Azmi isminde bir serserinin Belgrad imâmını ve Üsküp’te pek çok kimseyi bir takım müfteriyatla” Sırp hükümetine ihbar etmesi. Abdullah Azmi örneği, ilk örneğe göre çok daha dikkat çekicidir zira Abdullah Azmi Bey daha önceden Balıkesir maarif müfettişi olarak da çalıştığı için, belirli bir

süre devlet hizmetinde bulunmuştur. Belgrad Sefaretinin Abdullah Azmi hakkındaki suçlamaları bunlarla bitmemektedir: “Her yerde hükûmet-i hâzıra ve İttihâd ve Terakki Cem’iyyeti merkumesi aleyhinde idâre-i lisân etmesi ve buradaki Müslümân ahâlîye karşı Genç Türkler bütün Arnavut, Kürt, Arap vesâir anâsır-ı İslâmiyye’yi Türkleştirmek ve bunları imhâ’ etmek azmindedirler, bunların İslâmiyyet’e yaptıkları fenalıklar çoktur, Müslümân kızlarını telefoncu yapıyorlar gibi” iftiralar yaymak ve “bed-ahlâk” ile de suçlanmaktadır. Belgrad Sefareti, bu nedenlerden dolayı, Abdullah Azmi’nin maarif müfettişliği görevinden uzaklaştırılmasını istemektedir. Yapılan araştırma neticesinde, Abdullah Azmi’nin 14 Mart 1913’te vazifesi lağvedildiği için Balıkesir’den ayrılarak, memleketi Bosna’ya geçtiği ortaya çıkar. İstanbul Polis Müdüriyeti’nin yaptığı soruşturma neticesinde 28 Haziran 1915’te Abdullah Azmi’nin “İslâmlar’ı iftirâlarla ithâm ettirmek gibi bir hâli” görülmez. Yine, Üsküp eski belediye başkanı olan ve Kadıköy’de ikamet eden Reşad Bey’in verdiği ifadeyle de (BOA. HR. SYS 2264: 3), Abdullah Azmi’nin Sırbistan Dışişleri Bakanlığı’ndan casusluk karşılığında belirli bir ücret aldığı iddiaları da yalanlanır.

Harb-i Umumî’nin başlangıcında, Osmanlı İmparatorluğu’na göç etmiş olan tüm Rumeli ve Kafkas göçmenleri gibi Boşnaklar da silah altına davet edilmemiş olmalarına rağmen, gönüllü olarak kayda değer sayıda Boşnak, Osmanlı ordusuna dahil olmuş ve Çanakkale, Kafkasya, Sina cephelerinde Osmanlı saflarında çarpışmaya katılmışlardı. Bu gönüllülerin içerisinde özellikle bir örnek, tüm Avrasya kıtasına yayılan hikayesi nedeniyle ilginç bulunabilir. Bosnalı Salih bin Mehmet, 1898 yılında Avusturya-Macaristan işgali altındaki Bosna’dan Bursa’ya göç etmiş, I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde de Osmanlı ordusuna gönüllü olarak katılarak Kafkasya cephesine sevk edilmişti. Cephede işlerin sarpa sarmasıyla, Ardahan’da Ruslar tarafından esir alınmış ve Rusya’nın en doğusunda Büyük Okyanus kıyısındaki Vladivostok’taki esir kampına nakledilmişti. Buradan yine kendisi gibi esir bulunan Avusturyalı bir subayla işbirliği yaparak firar etmiş ve uzun bir deniz yolculuğunu takip eden demiryolu seyahatiyle, savaş sırasında Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmiş Sırp başkenti Belgrad’daki Vračar Askerî Hastanesi’nde tedavi altına alındı. Askerî hastanede, Bosna doğumlu olduğu için Avusturya-Macaristan ordusuna sevkî söz konusu olunca— elinde kimliğini ispat edecek hiçbir belge olmamasına rağmen, Bursa’nın Hissar Mahallesi’nde Salih Mehmet namıyla tanınmakta olduğunu belirterek— Osmanlı tabiiyetine sahip olması nedeniyle 6 Ağustos 1918’de İstanbul’a sevkini talep etmişti. (BOA. HR. SYS 2457: 73)

Yalnızca Osmanlı topraklarına göç etmiş Boşnaklar değil, Avusturya-Macaristan idaresi altında kalan Boşnaklar da—Avusturya makamları

tarafından askere alınmaları söz konusu olduğunda—ilk fırsatta, Osmanlı topraklarına sığınmaktaydı. I. Dünya Savaşı yıllarında pek çok Boşnak, iki imparatorluk da müttefik olmasına rağmen, Avusturya-Macaristan ordusundan Bulgaristan yoluyla firar ederek, Osmanlı saflarında çarpışmalara katılmıştı. Avusturya-Macaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında asker firarilerinin iadesine dair bir anlaşma da olmadığı için, Boşnak firarilerin Osmanlı saflarına katılması için hukukî anlamda bir engel de bulunmamaktaydı. (BOA. HR. SYS 2419: 87)

V. ÇELİŞEN REFORM REÇETELERİ: BOSNA-HERSEK'İN İLHAKI, BOSANSKİ SABOR VE ZEMİN KAZANAN SIRP MİLLİYETÇİLİĞİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Temmuz 1908'de meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesiyle Osmanlı topraklarında anayasa yeniden yürürlüğe kondu. İmparatorluğun çeşitli merkezlerindeki farklı dinî ve etnik gruplar arasında oluşmaya başlayan ümitvar siyasi atmosfere ilk darbe imparatorluğun komşuları Bulgaristan, Yunanistan ve Avusturya-Macaristan'dan geldi. Viyana yönetimi İstanbul'daki yeni hükümetin Bosna ve Hersek sakinlerini İstanbul'daki medise temsilci göndermeye davet edeceğinden ve böylece Avusturya-Macaristan'ın işgal ettiği bu iki bölgeyi yönetme hakkını sorgulayacağından korkmuştu.

Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Alois Lexa von Aehrenthal Ağustos 1908'de bakanlar kurulu görüşmeleri sırasında Bosna ve Hersek'i ilhak etme niyetini ilan ettiğinde, Macar polisi Hırvat topraklarında bulunan önde gelen Sırp milliyetçilerini tutukladı. Bu kişiler 1903'te Belgrad'da kurulan milliyetçi örgüt *Slovenski Jug* (Slav Güneyi) için çalışmakla suçlanmışlardı. Tecrübeli bir polis ajanının ifadesine dayanan savcı vatana ihanet suçu işlediğini iddia ettiği bu 53 kişinin idamını istediye de tutukluların sonunda salıverilmesi tutuklamaların keyfi olduğuna inanan diğer Avrupa başkentlerindeki kamuoyunun nezdinde Habsburg yetkililerin küçük düşmesine yol açtı.

Kuramsal olarak işgal altındaki Osmanlı toprakları hâlâ İstanbul'a bağlıydı. Aehrenthal Eylül boyunca Habsburg bürokrasisinin farklı kademelelerini Bosna ve Hersek'i ilhaka razı etmeye çabalarken, Bulgaristan Prensi Ferdinand'ı da Osmanlı İmparatorluğu'nun iç karışıklıklarından yararlanarak bağımsızlığını ilan etmesi için teşvik etti. Bağımsız bir Bulgaristan, Aehrenthal'ın Sırbistan'ı çevreleme politikasının ayrılmaz bir parçasıydı. Ayrıca Aehrenthal'a göre, Bulgaristan'ın tek taraflı bağımsızlık ilanının Berlin Antlaşması'nın başka bir ihlalini teşkil edeceğinden Büyük Güçlerin dikkatinin Bosna ilhaki üzerinde yoğunlaşmasını engelleyebilirdi. Bulgaristan Prensi Ferdinand Ekim ayında o zamana kadar imparatorluğa ismen tâbi olan prensliğin tam bağımsızlığını ilan etti. Birkaç gün sonra da Avusturya-

Macaristan, işgali altında olan Bosna ve Hersek'i ilhak ettiğini bildirdi ve onun ardından Yunanistan Girit adasının Yunanistan'a katıldığını ilan etti.

Sırbistan'ın başkenti Belgrad'daki gazeteler, 5 Ekim günündeki sayılarında Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i ilhak edeceğine dair haberleri okuyucularına duyurmuşlardı. Sırp yazar Branislav Nušić, Millî Tiyatro binasının balkonuna tırmanıp, "Sırp topraklarının yağmalanmasını protesto etmek" için gönüllerin toplanmasını istediği ateşli bir konuşma yaptı. Birkaç saat içinde süvari birlikleri Belgrad sokaklarında devriye gezmeye başlarken, halk da ertesi gün yapılacak gösteriye hazırlanmaktaydı. 6 Ekim'de başkentin farklı yerlerindeki gösterilerde Avusturya-Macaristan İkili Monarşisinin bayrakları yakıldı.

Ekim 1908'de Sırp başkentindeki Avusturya-Macaristan karşıtı gösteriler sırasında, büyük bir Avrupa savaşının patlak vermesinde önemli rol oynayacak iki örgütten biri olan *Narodna Odbrana* (Millî Savunma), Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilen bölgelerdeki Sırp çıkarlarını koruma amacıyla kuruldu. Bu örgütlerden ikincisi ise — temelleri daha önceden atılan ancak Mayıs 1911'de *Ujedinjenje ili Smrt* (Ya Özgürlük ya Ölüm)'a dönüşecek olanı—1903'te Kral Alexander'ı öldüren askerî grubun lideri 'Apis' takma adıyla bilinen ve bu suikastten sonra Sırp Askeri Akademisi'ne profesör olarak atanan Dragutin Dimitrijević'in denetimi altındaydı. Bu örgütün varlığı kurulduğundan birkaç ay sonra Sırp siyaset çevrelerinde bilinmesine rağmen hızlı bir şekilde hükümet çevrelerine, özellikle de Dışişleri Bakanlığı'na ve Sırp ordusunun çeşitli kademelerine sızabilmişti. Dolayısıyla, aslında, *Ujedinjenje ili Smrt* yüksek siyasete müdahale edebilecek kaynaklara ve kabiliyete sahipti. Temsil ettiği milliyetçilik ideolojik bir bagajdan muaf olup daha çok militarist bir devlet yapılanmasını teşvik etmekteydi. Üyelerinin ekseriyeti ise disiplinsiz, acımasız ancak becerikli askerlerdi. Örgütün nihai hedefi Avusturya-Macaristan'a ait olan Hırvatistan ve Bosna ile Osmanlı yönetimindeki Makedonya vilâyetlerini ele geçirerek, bunların tamamını içeren bir Büyük Sırbistan devletinin kurulmasıydı.

Bâbîâlî'nin 1909 yılında, Bosnalı Müslüman seçkinlerin rızasını almadan, maddi tazminat karşılığında Bosna'yı Avusturya-Macaristan'a resmen terk etmesi, Bosnalı Müslüman seçkinlerin İstanbul'dan destek bekleme süreçlerinde artık bir dönüm noktası oldu. Bu tarihten itibaren, Müslüman seçkinler bölgenin Hırvat seçkinleriyle bir koalisyon oluşturarak, İkili Monarşi yanlısı bir siyasi tutum geliştirmek zorunda kaldılar. Avusturya-Macaristan idaresi tarafından 1910 yılının başlarında yürürlüğe konan yerel anayasa, Bosna parlamentosu *Bosanski Sabor*'da Sırlar'dan sonra temsil edilen en büyük ikinci grup olan Bosnalı Müslümanlar'a siyasi yaşamda yeni bir hareket alanı kazandırdı.

SONUÇ

Modernizmin kolonizasyonu içeren farklı formülasyonları, bilgi ve iktidarın karşılıklı birleşimi hakkındaki fikirlere dayanır. Edward Said ufuk açıcı denemesinde, “kolonileştirilmenin, birçok farklı yerde, birçok farklı zamanda potansiyel olarak pek çok farklı, ama aşağılanan derecede şey olabileceğine” dikkat çekti. (Said, 1989: 207) Özünde, ‘kolonileştirme’ kavramı, bir ‘yabancı’ ülkeyi işgal etme, kontrol etme ve sömürme süreciyle ilgiliydi. 19. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan bu kavram, 20. yüzyılın büyük bölümünde hükümetlerin tayiniyle merkezi bir konum kazandı. Kolonileştirilmiş insanlara benzer şekilde, kolonileştirilmiş toplumlar da araştırma, ıslah ve sıhhileştirmeyle açılabilen nesnelere olarak görülüyordu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun kolonyalist vizyonu, 1878-1908 arasında işgal ettiği ve 1908’den sonra da ilhak ettiği Bosna ve Hersek’teki askere alma, şehircilik, kamusal alanı düzenleme, sıhhileştirme ve eğitimle ilgili politikalarında bariz bir şekilde anlaşılabilir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Karlofça Antlaşması’ndan sonra yaklaşık 180 yıl en batı bölgesini oluşturan ve güçlü bir askerî geleneğe sahip olan Bosna ve Hersek, Avusturya-Macaristan işgali altında İkili Monarşi’nin ‘vahşi’, ‘şarklı’ ve muhtemelen de en geri kalmış bölgesi olarak kabul edilecekti. Avrupa modernizminin nimetlerini bölgeye taşıdığı iddia eden Avusturya-Macaristan yönetimi, ‘ilkel’ ve ‘aydınlanmamış’ olarak kabul ettiği Ortodoks ve Müslüman nüfusu ıslah etmeye çalışacaktı. Hızlı bir şekilde modernleştirme ve kolonileştirme çabasına giren Avusturya-Macaristan bürokratları, bölgede oldukça güçlü olan Sırp milliyetçiliğine karşı da gayet temkinli bir politika izlemişti. Sırp milliyetçiliğinin bölgede gücünü kesmek ve ilhaktan sonra bölgeye yönelik Osmanlı İmparatorluğu’ndan gelebilecek talepleri engellemek amacıyla yerel halkın temsil edildiği bir meclis olan *Bosanski Sabor* da oluşturuldu.

Bosanski Sabor sayesinde ilk kez Bosnalı Müslümanlar, Sırp ve Hırvatlar Bosna’daki karar verme mekanizmalarında yer almış olacaktı. Ancak, 1910 yılında Bosanska Krajina’nın ufak bir Hırvat köyünde başlayan köylü ayaklanması Saraybosna’da yeni kurulan Bosna parlamentosu *Bosanski Sabor*’un ilk toplantısına gölge düşürecekti. Daha önce, Avusturya-Macaristan’ın ortak Maliye Bakanı liberal yönelimli Stephan Burian von Rajecz Bosna’daki tüccar sınıfının ve şehirlilerin Habsburg İmparatorluğu’na yönelik sadakatlerinin artış içinde olduğunu gözlemlemişti. Rajecz bölgenin Ortodoks ve Müslüman seçkinleri arasında bir menfaat birliği yaratabilmek için bu küçük reformu, yani bir parlamentonun açılmasını öngörmüştü. 15 Haziran günü *Bosanski Sabor*’u açma şerefi, Bosna’nın Askerî Valisi Marijan Varešanin von Varesch’e verilmişti. Varešanin, açılıştan sonra resmi ikametgahına geri dönmek için Saraybosna’daki Kayzer Köprüsü’nden geçerken

Bosnalı Sırp bir üniversite öğrencisi olan Bogdan Žerajić tarafından öldürül-
mek istendiye de bu suikast teşebbüsünden kurtuldu ancak Žerajić olay sı-
rasında intihar etti. Žerajić, 1911’de kurulan Sırp milliyetçi-devrimci örgütü
Mlada Bosna’nın diğer üyeleri için bir kült nesnesi haline dönüşecekti. İs-
viçre’deki tahsili sırasında bağlantılar kurduğu Rus devrimcilerin bireysel te-
röre olan inancı ve şehitliği siyasî bir araç olarak görme saplantısından etki-
lenen bu genç Bosnalı Sırp, ölümüyle Hırvatistan, Bosna ve Sırbistan’ın gele-
cek suikastçilerine esin kaynağı olacaktı. (Martel, 2014: 56-60)

Bu olaylar, özellikle de Viyana’nın Bosna ve Hersek’i ilhakı İttihat ve Te-
rakki Cemiyetinin arkasındaki gerçek güç olan Osmanlı askeriyesinin üst ma-
kamları arasında bir teyakkuz haline neden oldu. Balkan Yarımadası’ndaki
bu toprak kayıpları ve İtalya ile 1911’de başlayan Trablusgarb Savaşı’nın ge-
tirdiği Osmanlı İmparatorluğu’nun Afrika kıtasında kalan son toprağına kara
sınırı olmamasının getirdiği çaresizlik, bir zamanların muazzam büyüklük-
teki Osmanlı ordusunu umutsuz ve hantal kalabalıklara dönüştürmüştü. Di-
ğer taraftan, Rusya 1904-05 Rus-Japon Savaşı’nın getirdiği felaket nedeniyle
eski gücünü kaybetmişti.

1908’de Bosna ve Hersek’in ilhakıyla Balkan Yarımadası üzerinde Berlin
Antlaşması ile inşa edilen Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki dé-
tente da son bulmuş oldu. Avusturya-Macaristan’ın sınırları artık Balkan Ya-
rımadası’nın içlerine kadar uzanıyordu. Ayrıca, Avusturya-Macaristan’ın
Osmanlı’nın Balkan vilâyetlerindeki diplomatları Arnavutların yoğun yaşa-
dığı bölgeler ve Adriyatik kıyısındaki Dıraç limanına yayılmacı bir ilgi gös-
termekteydiler.

KAYNAKÇA

Arşivler

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul
- Dahiliye Nezareti İdare (DH. İD)
- Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS)
- Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH. SN. THR)
- Hariciye Nezareti Siyasî (HR. SYS)
- Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO)
- Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT)
- Şura-yı Devlet (ŞD)
- The National Archives of the United Kingdom (TNA), Londra
- Foreign Office (FO)

- Türkçe Gazeteler
- Âhenk*, 7 Teşrîn-i Sanî 1911.

Arşiv Dışı Kaynaklar

- Ağanoğlu, H. Yıldırım (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç, İz Yayınları*, İstanbul.
- Baldwin-Edwards, Martin, Riki van Boeschoten ve Hans Vermeulen (2015). "Introduction", *Migration in the Southern Balkans: From Ottoman Territory to Globalized Nation States*, (Derleyen: Vermeulen, Hans, Martin Baldwin-Edwards ve Riki van Boeschoten), Springer IMISCOE Research Series, New York, ss. 1-30.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992). *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, 1516-1919*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Bataković, Dušan T. (2014). *The Foreign Policy of Serbia: Ilija Garašanin's Načertanije*, Institut des Etudes Balkaniques, Belgrad.
- Calic, Marie-Janine (2019). *The Great Cauldron: A History of Southeastern Europe*, (çev.) Elizabeth Janik, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Donia, Robert J. (1979). "The Battle for Bosnia: Habsburg Military Strategy in 1878", *Otpor austrougarskoj okupaciji 1878 godine u Bosni i Hercegovini*, (Derleyen: Ekmečić, Milorad), Akademija Nauka i Umjetnosti u Bosni i Hercegovini, Saraybosna, ss. 109-121.
- Donia, Robert J. (1981). *Islam under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina, 1878-1914*, East European Monographs, Boulder, Colorado.
- Duhanî, Said Naum (1990). *Beyoğlu'nun Adı Pera İken: Geri Dönmeyecek Zamanlar*, (çev.) Nihal Öno, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kitaplığı, İstanbul.
- Hof- und Staatsdruckerei (1917). *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und die Hercegovina für die Jahre 1914 bis 1916*, Hof- und Staatsdruckerei, Viyana.
- İnalçık, Halil (1991). "The Status of the Greek Patriarch under the Ottomans", *Turcica*, c. 21-23, ss. 407-435.

- Karčić, Fikret (1999). *The Bosniaks and the Challenges of Modernity: Late Ottoman and Hapsburg Times*, El-Kalem, Saraybosna.
- Karpát, Kemal H. (1985). *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Madison.
- Malcolm, Noel (1994). *Bosnia: A Short History*, New York University Press, New York.
- Martel, Gordon (2014). *The Month that Changed the World: July 1914*, Oxford University Press, Oxford.
- Mcmeekin, Sean (2011). *The Russian Origins of the First World War*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Oluić, Steven (2007). *Bosnia and Herzegovina: Identity, Nationalist Landscapes, and the Future of the State*, East European Monographs, Boulder, Colorado.
- Peckham, Robert Shannan (2004). "Internal Colonialism: Nation and Region in Nineteenth-Century Greece", *Balkan Identities: Nation and Memory*, (Derleyen: Todorova, Maria), New York University Press, New York, ss. 41-59.
- Preindlsberger-Mrazović, Milena (1900). *Bosnisches Skizzenbuch: Landschafts- und Kultur-Bilder aus Bosnien und der Hercegovina*, Pierson, Dresden.
- Renner, Heinrich (1897). *Durch Bosnien und die Hercegovina kreuz und quer: Wanderungen*, D.Reimer, Berlin.
- Rizvić, Muhsin (1973). *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba Austrougarske vladavine*, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Saraybosna.
- Ruthner, Clemens (2014). "Bosnia-Herzegovina, 1878-1918: A Colony of Multi-national Empire", *The Shadow of Colonialism on Europe's Modern Past*, (Derleyen: Healy, Roisin ve Enrico dal Lago), Palgrave Macmillan, New York, ss. 156-169.
- Said, Edward W. (1989). "Representing the Colonized: Anthropology's Interlocutors", *Critical Inquiry*, c. 15, no. 2, Kış, ss. 205-225.
- Schachinger, Werner (1994). *Die Bosniaken kommen! 1879-1918: Elitetruppe in der k. u. k. Armee*, Leopold Stocker Verlag, Graz.
- Schmid, Ferdinand (1914). *Bosnien und die Hercegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Verlag von Veit, Leipzig.
- Vego, Milan N. (1996). *Austro-Hungarian Naval Policy, 1904-1914*, Routledge, Londra.
- Vovchenko, Denis (2016). *Containing Balkan Nationalism: Imperial Russia and Ottoman Christians, 1856-1914*, Oxford University Press, Oxford.

EKLER

EK-1: 19. yüzyılın ikinci yarısında Bosna, Avusturya-Macaristan kartpostallarında 'tuhaf ve şarklı bir bölge' olarak görülmekteydi.

EK-2: 1879'da önemli bir kısmı yangında yok olmadan önce, Saraybosna Eski Şehrinin son fotoğraflarından biri. Fotoğrafta Ayas Bey Camii'nin minaresi seçilebiliyor (Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Koleksiyonu, Saraybosna).

EK-3: 1891’de oluşturulan Avusturya-Macaristan ordusundaki Boşnak birliklerinden 3. Piyade Alayı’nın temsilî sancağı
(Kaynak: Österreichisches Staatsarchiv)